

Воја Марјановић

Загребачко ратно детињство

1.

У својој изјави о литерарном учинку у области писања за децу, Данко Облак је, као ретко који писац открио све позитивне и негативне стране свога књижевног рада. Говорећи о књигама „Приче крај логорске ватре“, „Зелена патрола“, „Тринаест прича“, „На трагу“, истакао је да нису задовољиле меру његовог очекивања и талента: или су „Шаренолике и недоживљене“, или без „довољног израза властитости“, или, опет, да „не могу издржати ригорознију анализу“.

Међугим, говорећи о роману „Модри прозори“, Облак је имао више поузданих речи и сигурности. Истичући недвосмислено решење да је у овом роману остварена најпоузданија сума креативног, записао је: „Од својих књига за дјецу нерадо издвајам најбољу. Ипак, прво мислим на „Модре прозоре“. И даље: „Модри прозори“ су град, и више мој. Тротоари, вртно цвијеће, мирис бензина, цвиљење трамвајских кочица на завоју, излази, мирис штампарске боје, колпортери... — све то осећам. Он је синтеза трију дјечака, — а и мене има у њему. Њихова истина има три варијанте: „истина“, „права истина“ и „баш истина“. „Модри прозори“ толико су истинити да им се може примјетити да су фотографија. А нису фотографија. Они су комплексан доживљај, мој доживљај родног града у првој ратној години.“¹

Откривајући на овакав начин приврженост овом роману, Данко Облак је и нехотице објаснио степен критичког односа према литератури и, у исто време, мерила по којима је литерарна реч на путу да буде „истинска и права“, дакле израз спонтане транспозиције материјалног. На тај начин, први и прави услов за добро дело и меру вредносног чини надахнуће потекло из врела првих утисака детињства, из подручја „комплексног доживљаја“, па тек онда његова креација, уметничка форма, поступат и метод. У том ставу,

¹А. Хромацић: „Дјечји писци о себи“, Сарајево, 1963.

као да се крију и основна, готово трајна начела праве уметности. Облаков литерарни постулар није нека изузетна теза која објашњава својеврсни приступ уметности већ утврђени стваралачки принципи, који постаје типичан па се може схватити као класичан.

Иако у односу према свом доста разуђеном књижевном опусу Данко Облак заузима строго критичко мишљење, и без обзира што се из његове „Зелене патроле“ могу издвојити прегршти страница које естетски завредњују нашу пажњу, чињеница је да је роман „Модри прозори“, ипак, његово најкомплетније дело. Та евидентност испољена је у читавој скали доказа: најпре, у снажној и оданој запућености у свет реалности, у феномен непатвореног детињства, а одмах затим — у вид књижевног саопштавања лишеног сваког шаблонизма, исконструисаности и књишке недоживљености. Отуда овом роману припада атрибут који могу имати само поједина дела омладинске и дечје књижевности. А то је: да он самим собом значи суму аутентичног контакта између писца и детињства, времена и људи, успомена и њихових вокација.

Као роман богате евокације минулог, у позицији коју оживљује одрастао човек, „Модри прозори“ — ослобађају импресије из простора контрастних доживљаја живота и света: ако први простор означимо сунчаним, надахнут оптимизмом преих радости које доноси и свесно и несвесно осећање реалног, други простор затвара ове ужитке и усмерује их према тмурним, судбоносним, но ипак животним опажајима света. Према томе, Облаков роман почива на двоструком колосеку основне теме: то је, у првом случају, тема озарених виђења детињства у завичајном крају, на стазама тушканачког амбијента и углађеног Горњег града — и, друга, логично настављена тема као суморни глас рата који ништи све лепо и доноси сијасет узнемирења: од глади и сиротиње, преко раног и непријатног дозревања дечје психе, болести, смрти и нестанка најдражих чланова породице.

2.

Уводни део Облаковог романа обрађује временски период пред рат, у амбијенту питомог и мирног живота на периферији Загреба. То је снај живот у коме трају дани сиромашног вртлара чија породица станује у подрумским одајама, а око ње све цвета: од раскоши и сјаја, богатства и помодне господштине.

Облаков контакт са овим светом исказан је у аутобиографској исповести дечака Владе, главног актера романа. У његовој дечјој визији ствари и појава назире се читав однос према материјалној збиљи и његовим унутрашњим сазнањима „поретка међу људима“. Дете сиромашне породице, које трептајем чула прати све што се збива у породичном кругу и „међу

шареним мирисима господиновог цвећњака што га уређује његов отац“, дечак Влада је исповедник свог и туђег детињства; он је опсерватор радосних и тужних згода које доноси неуједначени живот међу људима. Зато су његове импресије и раздрагане и сетне: од трчања по трави и уживања међу цвећем, рукотворином његовог оца, — до укоченог седења на конвенционалним ручковима господина Паркера и првих учачања социјалистичких разлика на поменути очевим речима, у њему иначе дубоко запућеним као тешка истина но и сан: „Знао сам да има богатих и сиромашних људи и нисам много размишљао о томе. Једни су богати други сиромашни; то ваљда мора тако бити. Али тата је сада рекао, да господин Паркер има сувише новаца, и то ме је збунило. Могао би то неке дати; можда нама... или би могао саградити неколико кућа за људе, који станују код Сто стуба и земља им улази кроз прозор“.

Преко ових, основних и челних најава, Облак је у роману напоменуо будући ток фабуле. У даљем развоју радње описао је све манифестације „озбиљног живота“ дечакове породице: сеобу у други стан, очеву мукотрпну зараду на „другом послу“, велику и топлу љубав према брату Ратку, залагање мајке да у сиротињи обезбеди пристојни живот породице — али и свет детињства, експониран као лагано откривање лепоте света, но и његовог разочарења, које остаје да пара душу дечака голубијег срца, само у ретким приликама задовољног кад га мајка поведе у град и обуче „ново морнарско одело у коме одмах постаје адмирал“.

Са наглашеним смислом да поетично оживи минули „век детињства“, Облак је у првом делу романа „детињство евоцирао преко аудитивних и визуелних доживљаја“. Откривао га је из запретених наслага прохујалих дана. Враћао му свежину путем обичних повода и сусрета. Као истраживач руде која постоји али је покривена великим наслагама земље, оживљавао је његово руменило и игру, сусрет с одраслима и њиховим ђудима, дивне наклоности према породичном гнезду, жељу за сазнањем неоткривеног — и потсвесним наслућивањем људске правде коју дечје биће назире у мутним али ипак чистим узбуђењима.

Детињство није само, по Облаку, трајна успомена у социјалним неусклађеностима или послушностима и запрекама; оно је и у сазнању да је свет хармоничан, да у њему има дивних људи и да су снм „велики дечији пријатељи“. Ово сазнање никад не ишчежава. Његово вечито трајање садржано је без обзира о каквим је поводима реч: свакодневним или ретким, малим или великим. То сазнање долази и у моментима када се дарују велике услуге и поклони, или сасвим незнатне, сбичне бомбоне, како то уобичајено чини „Госпон Тончек“ бакалин, сваком детету које дође у

његову радњу. Одломак који о томе говори у роману симболизује не само постојану наклоност „света одраслих према свету малих“ већ и пишчев ужарени афинитет да у детињству открије велику улогу „минијатурних сцена“, које легендарно живе у човеку као наслаге доброте и љубави: „Овај господон Тончек је јако добар. Никада он не заборавља бомбон — ма купио робу само за пола динара.

Лијево од његове главе висе осушене рибе; јако су велике и сасвим сухе, као дрвене. Десно су стакленке с бомбонима. У првој су зелени бомбони, мало љути, али могу их јести; у другој црвени, у облику малине, они најдуље трају у устима, јер су велики и тврди; у трећој су послагане карамеле, које се брзо топе и најбоље су; у четвртој се злате медани бомбони, што се лијепе за зубе, ако их гризем; у петој су црне мале коцке, мале бомбони, њих најмање волим; у шестој стакленки налазе се ситни, шарени кисели бомбони — ако руком дохвати у ову посуду, господин Тончек ми увек даде два комада. На стакленкама леже двије кутије од картона. У једној су кики-бомбони, а у другој Мики — лизалице на танким штапићима; има их у свим бојама, а мени су најбоље црвене — од њих ми језик постаје сасвим црвен, па га плазим девојчицама у кућној вежи. . .“

Ово, готово фактографско евоцирање детињства у минуциозном бележењу ауторовог памћења, изрази-та је врлина честих страница Облаковог романа. Оне, иако увек акционе, слике су сећања, мирис и укус непролазног. У њима је супстанца човекове незаобилазне аркадије сна и јаве, оне слободе и дивоте несталих времена када су мали ужитци могли да буду освојене земље недокученог.

У роману „Модри прозори“ Данко Облак је, свакако, тежио и оној другој страни детињства која ремети поменуте илузије, чинећи их облачним и тмурним. Отуда други део „Модрих прозора“, и то дужи и значајнији, израз је година рата (од најаве „сретна Нова 1941. година“ коју дечак Владо запажа у излогу једне радње), па до самих вртлога окупацијских дана, свих ратних перипетија и, коначног одласка на ослобођену територију.

У овом делу романа присутан је наставак праћења живота породице дечака Владе, али и спектар сцена и слика које намећу немирни дани ропства. Више него у првом делу романа, Облак је овде потенцирао свој смисао за драматично и драматско. Описао је долазак Немаца на загребачке улице, завођење полицијског часа, потрагу за намирницама, лепљење плаката и прве сусрете с усташама Анте Павелића. Са особеним улажењем у преплашену психологију деце и одраслих, саопштавао је читаоцу да се човек мења при помисли да за њега нема слободе. Слобода је сада

само сан а не јава. Она је ограничена и у школи и на улици и кући, у дечјој игри, на излету. У окупираном Загребу, где гутње трамваји и мотају се „разне војске“, све је добило друкчији изглед: и човек и куће и дечје жеље. Све је под присмотром. Тихо се говори... и радости је дошао крај.

Као да се црна коб судбине наднела над некада озарене краичке детињства, Облак цео живот симболично означава неколиким речима: „Црна Илица, рације, страх, модри прозори...“! У таквој атмосфери, збивају се промене и у Владином животу. Он је опседнут страхом за оцем и сумњом „што се Ратко пријавио у цивилну санитарску заштиту“. Ту зебњу дечака, њихове ненадне и јаке трауме, Облак ће изразити онога часа када дечак сазнаје да је отац убијен, а да се вољени брат никада неће вратити: „У мојој глави је бубњало: Ратко, Ратко, Ратко. Јунак који је бацио бомбу на швапске фашисте био је мој Ратко. Слика његовог скока у кабину зеленог камиона остат ће ми заувек пред очима; тада нисам слутио, да сам свог брата видео последњи пут“.

Приказујући „време у детету и дете у времену“ — Данко Облак је у „Модрим прозорима“ издиференцирао неколико уочљивих ликова. Од ликова деце, то су, у првом реду, дечак Влада (његов брат Ратко) и девојчица Тања, а од одраслих — Владин отац и мајка, стриц и тетка Матилда, Американац, богати Паркер, и добродушни бакалин Тончек. Независно од ове групе ликова, Облак је у роман уводио и друге, али њихова анализа није скретала изузетнију пажњу. Више као епизодичне појаве, они делују статично, па се могу схватити као илустрација опште радње и појава.

Лик дечака Владе централни је у роману „Модри прозори“. Он носи главну Облакову поруку, његов аутобиографски летопис, минуло детињство и визију загребачких година рата. Пројектујући лик Владе Облак је имао на уму сензибилно дете. Осветлио га је зато најсугестивнијим сценама и поводима, утисцима и сусретима. Дечак Влада је дете социјалне средине, лишен „срећног детињства“; он од малена чује било породичног живота. Знана му је материјална позиција оца и мајке, осећа шта значи живети у подрумском стану, разуме нељубазност оца према љубавом и придворном Стрицу; он је пријемчљив за све мале радости и туге, осећа савете и размишљања одраслих, није тврдоглав, и склон је компромисима разних врста.

Иако гајен у оскудним временима рата и суочен са сиромаштвом, Влада је остао дечак нежне природе. Облак га приказује таквог од раног детињства, од fine брижности и пажње према родитељима, топле и поетске љубави према брату Ратку, — до првих узнемирења чулности, кад осећа таласање дечје љу-

бави према девојци Тањи. У тим стањима, Влада се очевидно мења, али ни тада не заборавља „озбиљне игре живота“: и даље је у мислима за оцем и братом; он осуђује Немце и суровост рата, и потајно назире да ће слобода доћи и он изићи на слободну територију.

У ликовима Владиног оца и мајке наслућују се типичне контуре родитеља брижних према деци, међутим са нешто израженијом особенешћу у „ћутању и стојичком подношењу живота — оца“, а смислом за комуникацију и толерантност — мајке. Ипак, лику Стрица Облак је посветио више пажње. У намери да истакне негативну личност, човека који је антипод у односу на морал брата и осталих рођака, приказао га је као порочног и некарактерног а идејно на „другој страни“, у редовима окупаторских пријатеља, усташа.

Лик Стрица, у овом роману израста као монструозна појава у време ратних дана, кад је глад и немаштина, и кад људи зачас „губе главе“. Он је безосећајан, груб и осион. Не боли га душа због скоре трагедије брата у усташком логору. Међу људима демонстрира победу нове власти, а у кући је „мањи од маковог зрна“. Веома сликовито, Облак приказује сурови однос његове жене пред којом се понаша снисходљиво, бојажљиво и као прави „папучић“. У лику Стрица, Данко Облак је обрадио лик човека лишеног људске нежности, незаинтересованог за потомство, за децу. То је лик многих људи који су у општем страдању рата, осећали потребу за својом афирмацијом на начин подлости а у редовима непријатеља.

Као писац акционих слика детињства, живота и ратних дана, Облак показује честу склоност да у роману оствари штимунг и атмосферу. И без посебних залагања, та се атмосфера намеће као индивидуални пасаж на многим страницама романа. Иако атмосферу писац не постиже дескрипцијом природе, за коју, изгледа нема ни повода ни афинитета, он је презентира у свим другим приликама и видовима: кад приказује скромни живот породичног круга, кад опсервира дане рата, време полицијског часа, или стање психолошких немира због одведеног оца и несталог брата. Атмосфера је присутна и у оним интимним стањима првих осећања дечје нежности у која се опет меша брижност за оцем и братом:

„Лето је на измаку.

Тања ме посећује и тугује са мном.

У врту, дубоко доље, готово код Софијиног пута, нашли смо скровиште крај срушене старе крушке. Лежимо у трави и кроз грање ораха проматрамо небо што се плави и ватасте облаке што непрекидно и споро патују од гране до гране.

— Смири се — тјеши ме Тања — вратит ће се.
— Знам.

Тражимо орахе у трави и дробимо их каменом. Понеки поједемо, а остале стављамо у Раткову кожну торбу: мама ће их однијети оцу у затвор. . . “

По
ве
ља

Присутан смисао за атмосферу у чврстој је вези и са Облаковим осећањем сценичности, за елементе драмског и драматичног. Као мало који писац Облак више од половине страница романа испишује напетим ритмом радње и акција. На тим страницама, уочљив је готово филмски спектакл узнемирења, наговештаја ратних окршаја, поворки старих војника југословенске армије, тутњање немачких тенкова, — и ноћи, пуне јеze и страве, кад почну рације и упадања у приватне станове. Елемент драмског, Облак компоњује са атмосферама. Уз њу и психолошку дескрипцију ликова, остварује се компактна слика реалног, увек дограђена флуидом маште и имагинације.

Функционалност стилске и језичке стране романа „Модри прозори“, Облак је постигао свим претходним елементима стваралачког поступка. У ствари, језички и стилски арсенал проистиче из пишчевог опсервирања реалног и његовог конституисања са симболима говора. На тај начин, будући сав у сфери могућих животних згода и незгода и Облаков „фразеолошки манир“ не излази из тога круга: да се одмах запазити да он пише јасном и једноставном фразом. То је мисао пластичне конструкције, импрегнирана инвентивним доживљајем, а стилизована у форми глатке нарације, најчешће исповедног монолога и концизног али пуног дијалога.

3.

У групи савремених југословенских писаца за децу који су ратно детињство уобличили у форму литерарног дела, нарочито романа, Данко Облак заузима веома истакнуто место. Ван клишеираних поступака, више унутрашњим понирањем у свет детињства и доба његових непријатних дана, он је у „Модрим прозорима“ — инкарнирао доживљаје аутобиографског света и амбијента завичајног Загреба. Истина, у свему томе, није ишао само за индивидуалним сенчењем детињства и епохе: у Облаковом роману све је типично. Стога, читајући „Модре прозоре“ ни за тренутак не осећамо одсуство ширих импресија минуле прошлости ни свет детињства који није имао прилику да доживи и безбрижне дане наивности.

Роман „Модре прозоре“ Облак је писао живом инвенцијом писца који дете не схвата као хероја нити „предимензионираног учесника у рату“. За разлику од већине писаца који су „мале људе“ стављали у позицију „озбиљних ратника“ (В. Николески, Д. Костић,

М. Вујачић, М. Петровић) Облак је дечака Владу обликовао реалним односом према стварности: приказао га је као невино младо биће пријемчљиво за све спољне и унутрашње промене, за осећање сукоба, немира и непријатних последица у времену када траје његово детињство. Избија из њега природни живот лишен позе, намештености и конструкције. Тај живот, ипак, није подигнут на степен хиперболе: о свему што је предмет овога романа казује се у границама евидентне могућности.

Разноврсна тематика из народноослободилачке борбе и детињство ратних дана наилазило је на различити третман и обраду у појединим поетским и прозним делима наших писаца. У роману „Модри прозори“ Данка Облака, пронађена је она мера која најверодостојније одговара истини и поимању младих данас. Гледано из тог угла, Облак се овим делом приближује само ретко успелим романима какви су „Орлови рано лете“ — Б. Ђопића, „Салаш у малом рити“ — А. Диклића, „Сутјеска“ — Д. Костића, „Бреза међу рововима“ — В. Черкеза, „Булке поред пруге“ — З. Јовановића, „Бомба у белој кафи“ — Д. Лукића и др. у којима је снага животности, непосредности, драматичног и поетског, нашла пуни уметнички смисао. Роман „Модри прозори“ — управо садржи све то. Он оправдава већ поменућу пишчеву наклоност исказану у његовој мисли: „Од својих књига за дјецу нерадо издвајам најбољу. Ипак, прво помислим на „Модре прозоре“. Али, ти „Модри прозори“, у ствари су „светао видик“ у стваралачком раду писца Данка Облака.